

Петро РИХЛО
(Чернівці)

«КИРИЛИЦЮ, ДРУЗИ, ТАКОЖ...»:

Слов'янський контекст у творчості Пауля Целана

В 1963 р. у видавництві «S.Fischer-Verlag» з'явилася четверта збірка Пауля Целана «Троянда нікому». Вона знаменувала собою вершину його ліричної творчості й була присвячена пам'яті Осипа Мандельштама. Те, що означав Мандельштам для паризького емігранта, засвідчують численні висловлювання Целана в його віршах, нотатках і листах, як і його блискучі переклади з російського поета. «Мандельштам: рідко коли я мав відчуття, як у випадку з його поезією, буцімто я йду своїм шляхом — своїм шляхом уздовж неспростованого та істинного — і саме завдяки йому», — писав він в одному з листів до славіста Глеба Струве¹. «Побратим Осип», — назвав він його в одному з поетичних фрагментів 1961 р.²

Безмежне захоплення Мандельштамом, яке сягало від безприкладного відчуття спорідненості аж до намагання ідентифікуватися з ним, може служити тут парадигмою целанівського зацікавлення російською літературою назагал. Ця зацікавленість розвинулася в нього особливо наприкінці 50-х — на початку 60-х років, коли він почав перекладати видатних російських поетів революційної доби — окрім Мандельштама, ще О.Блока і С.Єсеніна. У пошуках духовної вітчизни він звертає свої погляди на Схід. Там він відкриває для себе низку інших імен, які викликають у нього жвавий інтерес, — В.Маяковського, В.Хлебнікова, М.Цветаєву, Б.Пастернака, Є.Євтушенка та ін. Саме під час своїх перекладів російських ліриків (тобто під час створення «Троянди нікому») Целан відчув, — як підкреслює дослідник його перекладацької спадщини Л.М.Ольшнер, — «неабияку звабність і захищеність, ба навіть закоріненість у слов'янському Сході»³. У збірці «Троянда нікому» він сублімує цей інтерес майже до афористичної формули, коли у вірші «І з книгою із Таруси», до якого він дає написаний кириличними літерами епіграф із Марини Цветаєвої *Все поэты жиды*, мовить ці ретроспективні, осягнуті вже як своєрідний підсумок, слова:

*(Кирилицю, друзі, також
верхи я мчав через Сену
мчав через Рейн)*

Ці три поетичні рядки, які в тексті вірша утворюють виділену дужками парантезу, діють — за умови, що читач знайомий з біографічним тлом поета — надзвичайно суггестивно. Тому що «кирилиця» вперше явилася Целанові зовсім не в повоєнному Парижі, вона супроводжувала його — в його уявному і явному «галопуванні» через численні кордони — ще з довоєнних Чернівців («Хмарний вершник» — так звалася видана в 1938 р. у Чернівцях поетична збірка його старшого друга Альфреда Кіттнера). Це він «також» приніс з собою зі Сходу, з рідної Буковини, — у Францію, де тепер знаходилась його домівка (Сена), і в Німеччину, де публікують і читають його книги (Рейн). Передусім тут маються на увазі переклади російських поетів, але не тільки вони. Імплицитно слово «кирилиця» таїть у собі, — на думку Л.М.Ольшнера, — «узагальнююче значення слов'янського Сходу»⁵. «Заримовано / так по-скіфськи», «відітхненними стеблами / степу / вкарбовано в серце / цезури годин», «потойбіч / зони німих народів»⁶, — читаємо в цьому вірші. Якщо дивитися з Парижа, то це означає ніщо інше, як «потойбіч Німеччини» (з російського еквіваленту німецького «stumm» — «німий» — етимологічно виникло також слово «німець» — «der Deutsche»). Отже, Целан дистанціюється тут від Німеччини, від «цього такого золотого Заходу» — як писав він в одному з листів до А.Маргул-Шпербера⁷ — і оселяється духовно в «скіфському» просторі. Саме в цьому напрямку розвивав він свою думку, коли інший лист (до Рейнгарда Федермана, від 23-го лютого 1962 р.) він підписав своїм цілковито русифікованим іменем і, до того ж, макаронічною мовою — сумішшю російської й латини — вдався до персифляжу свого суспільного статусу: «Pavel Lwowitsch Tselan, russkij poet in partibus nemetskich infidelium» («Павел Львович Целан, російський поет в краю німецьких безвірників»)⁸. Як далеко могли заходити персифляжі подібного роду, засвідчує, зрештою, лист до його друга — посередника в питаннях російської літератури Володимира Маркова, якому він емпатично зізнається у своїй любові до всього російського: «...Очевидно, це щось більше, ніж просто жарт: одна з моїх прабабусь має російське коріння, — бо як інакше можна пояснити, що я, серед цього бозна якого неросійського Парижу, сприймаю російську поезію як щось рідне і найрідніше, що я... мав щастя пережити тут цю зустріч: зустріч із Мандельштамом! [...] Авжеж, я повинен був одержати від

свої прабабусі трохи більше російського спадку... адже за суттю я — російський поет...»⁹.

Такі й подібні висловлювання — як би патетично або провокуюче вони не звучали — не є цілком безпідставними. Вже на ранніх стадіях свого життя в рідному багатонаціональному місті Целан був досить тісно й безпосередньо пов'язаний з найрізноманітнішими аспектами слов'янства, і нерідко вони визначали собою його пізніше ставлення до цього етносу та його онтологічних проблем.

Щоправда, сьогодні немає доказів того, що учень та гімназист Пауль Анчель вже до 1940 р. мав якісь прямі контакти з російською мовою та літературою, за винятком хіба що кількох авторів, яких він знав з німецьких перекладів (Достоевський, Гоголь, Горький)¹⁰. Зрештою, це цілком зрозуміло, позаяк дані предмети не стояли в навчальних планах румунських шкіл та ліцеїв. У всіх твердженнях про раннє оволодіння Целаном російською мовою виходять, як правило, з того, що ці знання він здобув уже в радянський період буковинської історії. Біограф Целана І.Халфен змальовує цей процес так, буцімто Целан відразу, протягом одного літа 1940 р., освоїв російську мову: «Пауль ... вже на канікулах взявся за вивчення російської мови, і в той час як інші ще вимовляли російські слова по складах, він вже читав «Війну і мир» Толстого в оригіналі»¹¹. Більше того, в цей час він уже займався російською мовою також творчо і дидактично, пробуючи себе в перекладах з Єсеніна і допомагаючи у вивченні мови своєму другові Густаву Хомеду¹². При цьому надто часто забувають про той підготовчий етап, без якого швидкі успіхи Целана у вивченні російської мови були б неможливими: його більш раннє засвоєння української мови.

Українську, так само як і російську, в румунських гімназіях не вивчали, однак мова найчисельнішого етносу Буковини звучала у Чернівцях на кожному кроці. До однокласників Целана завжди належали українці. Як видно з документів Чернівецького обласного архіву, серед учнів «Православного хлопчачого ліцею», який Целан відвідував протягом п'яти (а не чотирьох років, як помилково вважає І.Халфен¹³), було чимало українців, а в «Ліцеї Великого Воєводи Михая» — колишній Четвертій, або ж Українській гімназії, де Целан складав матуру, в його класі налічувалась третина українців¹⁴. Звичайно, що вони розмовляли між собою по-українськи, і важко собі уявити, щоби для гімназиста Пауля Анчеля з його неординарними здібностями до чужих мов ця мова залишалася за сімома печатями. До того ж і вчителі були там переважно українцями¹⁵.

Нарешті, в особистій справі студента Целана під час його навчання в Чернівецькому університеті знаходимо власноручне підтвердження

того факту, що він знав українську мову. Так, наприклад, в анкеті від 24-го березня 1945 р., заповненій по-російськи, він констатує володіння українською мовою (поряд з «єврейською», тобто гебрейською та ідиш, румунською, німецькою, французькою, англійською та російською), а в графі «робота за сумісництвом» вказує на те, що він є «перекладачем і літературним редактором газети «Радянська Буковина» молдавською мовою»¹⁶. До речі, документи цієї особової справи недавно вперше були показані в Цюріхському музеї Штраугоф на виставці «Чужа близькість: Целан як перекладач», яка демонструвалася з 19-го березня по 17-те травня 1998 р. Біографам Целана — від І.Халфена до Дж.Фелстайнера — вони були ще невідомі, що призвело їх до деяких фактологічних помилок, коли вони, наприклад, стверджують, буцімто Целан перекладав «для локальної української газети актуальні статті й тексти «передових» авторів румунської літератури»¹⁷. Насправді все було якраз навпаки, але для цього необхідно знати деякі специфічні деталі історії Буковини, а саме: заснована в кінці червня — на початку липня 1940 р. газета «Радянська Буковина» мала паралельне видання (дубляж) «молдавською», тобто румунською мовою, яке пізніше, вже в повоєнний час, відділилося від неї як самостійна газета «Zorile Bukovinei». Саме для цього часопису Целан і перекладав «статті й тексти» з української на румунську. Для нього, випускника румунської гімназії і вчорашнього румунського громадянина, румунська мова вважалася другою рідною, в той час як його знання української були пасивними, хоча їх цілком вис-тачало для того, щоб перекладати з неї.

Що стосується рівня володіння Целаном російською мовою, то він, очевидно, був достатньо високим з точки зору словникового запасу, граматичних форм і відчуття стилю, — адже декілька семестрів поет навчався у радянському університеті в Чернівцях, де слухав лекції переважно російською мовою, читав в оригіналі російську літературу, а також перекладав найскладніших авторів з російської на німецьку та румунську. Недавно в його спадщині були віднайдені перекладацькі спроби інтерпретацій поезії С.Єсеніна та В.Брюсова, які відносяться ще до чернівецьких часів. У бухарестський період (1945-1947), працюючи редактором видавництва «Cartea ruse» („Російська книга»), він переклав, як відомо, на румунську мову деякі оповідання І.Тургенева, А.Чехова, а також політичну п'єсу К.Симонова «Російське питання». Його найвидатнішим досягненням у бухарестські роки став, однак, переклад знаменитого роману М.Лермонтова «Герой нашого часу», який був високо оцінений румунською критикою і в наступні роки витримав декілька перевидань.

Звичайно, що Целану не вистачало у Франції ні частих нагод, ні щасливих можливостей, щоб глибше зайнятися російською мовою, підтримувати й удосконалювати її у живій мовній практиці, в регулярному спілкуванні. Французький славіст Емманюель Ре, який перебував у дружніх стосунках з Целаном у Парижі, згадує, що Целан «розмовляв по-російськи не дуже добре і не вельми охоче, але вільно читав і якимось по-особливому “відчував” мову»¹⁸. Коли наприкінці 50-х років — завдяки Мандельштаму — він відкрив для себе російських акмеїстів, ця мова знову стала йому дуже близькою. Однак він не наважувався вдаватися до неї на письмі. У своєму листі від 29-го січня 1959 р. до Глеба Струве він відверто називає причини, які утримують його від цього: «Пробачте мені, будь ласка, що я не пишу Вам по-російськи. Я вивчав російську мову, коли моя вітчизна, Буковина, стала радянською (за обставин, які Вам відомі...), з охотою і вдячністю, і ось тепер, через стільки літ, я знову повертаюся до неї»¹⁹.

Однак початок 60-х років був для Целана не тільки найпродуктивнішим періодом творчості, в який він опублікував свої найкращі поетичні й перекладацькі збірки, але й найважчою фазою його життя з огульними звинуваченнями в плагіаті (т.зв. «афера Клер Голль»), реваншистськими атаками німецької літературної критики, частими психічними кризами. Він намагався знайти захисток від цих переслідувань у друзів своєї юності. Один із них, Еріх Айнгорн, жив у Москві й був співробітником німецької редакції політичного часопису «Новое время». В листуванні, яке зав'язалося між ними після довголітньої розлуки, Целан ще раз намагається висловити свою непогамовну тугу за Росією, за своєю вимріяною духовною вітчизною. «Моє найсокровенніше бажання — поїхати в Росію, додому...», — пише він у листі від 24-го квітня 1962 р.²⁰ Він звіряє другуві дитинства своє захоплення російською поезією, розпитує його про новинки радянської літератури. Айнгорн уможлиблює контакти з Надією Мандельштам, вдовою поета, виступає ініціатором перекладу знаменитого «Бабиного яру» Є.Євтушенка. Увагу Целана привертають не тільки оригінальні твори російських авторів, але й «чудові переклади М.Лозинського з Данте і блискучі переклади сонетів Шекспіра С.Маршака»²¹. Російська мова служить поетові як мова-посередниця, як ключ до світової літератури. Інтерес до Данте Аліг'єрі, вірогідно, з'явився у Целана під впливом Мандельштама, зокрема його есе «Розмова про Данте», а лірична спадщина Шекспіра вабила його ще з тих пір, коли у воєнні роки він занотував у записник свій переклад 57-го сонета. В 1967 р. «Двадцять один сонет» Шекспіра в Целановому перекладі з'являється у видавництві «Insel-Verlag».

Целанові переклади російських поетів, передусім поеми О.Блока «Дванадцять», поезій С.Єсеніна та О.Мандельштама, які вийшли спочатку окремими виданнями, а пізніше були об'єднані під одною обкладинкою в книзі «Три російські поети» (Fischer-Bucherei, 1963), його есеїстичні коментарі та листовні висловлювання про їхню поезію і життєву долю засвідчують найтісніший зв'язок Целана з духовним ландшафтом Росії першої половини ХХ століття.

Знаком целанівського тяжіння до слов'янського Сходу позначені також чимало віршів збірки «Троянда нікому». Те, що політично цей Схід перебував за залізною завісою і являв собою цілковито закриту тоталітарну систему, Целан прекрасно розумів. Але він умів також розрізняти між політикою і культурою. «Якась уперта ностальгія, — зазначає з цього приводу Дж.Фелстайнер, — відділяла його юнацький соціалізм і захоплення Росією від усього того, що він, звичайно, дуже добре усвідомлював. Схід був для нього символом усього, що залишається незабутньо-близьким у серці і через серце²². Численні реалії та ремінісценції, пов'язані з Росією, наскрізь проймають збірку «Троянда нікому»: «Гостинним російським словом / я привітав трико-
лор» («Пополудні з цирком і цитаделлю»); «В холодному сяйві
«Аврори»: / братня рука...// Петрополіс...» («Воєдино»); «І співали
ми «Варшав'янку. / Зі стуленими устами... / Тундрі у вуха...»
 («ВІВІНЧАНІЙ»); «...за- / нурились трюми / від чорного граду,
який / у Вітебську випав, також» («Віконце хижі»); «Дорога / в Росію
лягає тобі на серце, / карельська береза / чекала / тебе, / ім'я Осип
прилине до тебе» («ВСЕ ІНАКШЕ»); «від / моста Мірабо. / Де не
плине Ока» («І з книгою із Таруси»). Рідко коли тут можна зустріти
місцевості, в яких поетові доводилося бувати, бачити їх на власні очі
— частіше це уявні ландшафти, які відкриваються його внутрішньо-
му зорові. Це стосується і ранніх віршів, позначених похмурими віха-
ми часу і непоправних особистих втрат, — віршів, у яких з'являється
чимало українських ремінісценцій: «Тепер, матусю, сніжно на
Вкраїні: / Вінець Месії — мов разок страждання» («Зима»); «...осінь
в чернечій сутані / звістку й мені принесла, листок з українських
схилів», «О, лід неземного багрянцю — їх гетьман бреде / з військом
своїм у присмеркових сонцях» («Чорна сніговиця»); «Чи віда вона,
що верхівцем, убраним в гірлянди, / стоїть в українському гаю
невідступна фландрійська смерть?» («Російська весна»); «зелено, ку-
паво, на Вкраїні. / Моя світла мати не вернулась» («ОСОКОРЕ»). Всі
ці образи живляться полярною напругою і трагічним контрастом між
майже ідилічною українською природою і жорстокими злодіяннями

націоналістичних ідеологій та політичних режимів, які через переслідування, погроми і Голокост знову і знову несли євреям екзистенціальну загрозу, незалежно від того — була це дика вольниця українських козаків за Богдана Хмельницького в ХУІІ ст. чи вишколені зондеркоманди німецьких нацистів у ХХ ст. У цьому зв'язку особливо характерний ранній вірш Целана «Чорна сніговиця», який виник після отримання ним звістки про смерть батька в одному з «трудових таборів» Трансністрії. «Говорячи про гетьмана, — зазначає з цього приводу німецька дослідниця Марліз Янц, — «Чорна сніговиця» ставить в один ряд фашистське винищення народів з тою різнею, яку вчинили в 1648 р. православні козаки серед євреїв і поляків»²³.

Такі аспекти також належать до слов'янського контексту творчості Целана, хоча вони — як, наприклад, у даному випадку, — назагал зовсім не означають, боцімто поет мав заздальгідь упереджене або цілковито негативне уявлення про українських козаків. У 50-х роках він опублікував переклади шести віршів французького лірика Гійома Аполлінера і мав намір доповнити їх новими перекладацькими інтерпретаціями. Особливо до душі припав йому цикл «Пісня нелюбого», де він виділяв «Відповідь запорожців турецькому султанові»²⁴. Неприборканий, вільнолюбний і скабресний тон цієї епістоли Аполлінера можна було б порівняти з настроєм і словесним фейерверком написаної у війонівському дусі «Злодійської і шахрайської балади, співаної в Парижі, що біля Понтуаза, Паулем Целаном з Чернівців, що біля Садагури» з книги «Троянда нікому». На жаль, цей перекладацький задум так і залишився нереалізованим.

Інший ранній вірш Целана також має яскраво виражене українське тло. Він зветься «Близькість могил» і присвячений пам'яті матері. Його було написано влітку 1944 р. у Чернівцях після повернення Целана з Києва, куди його як санітара Чернівецької психіатричної лікарні посилали супроводжувати групу пацієнтів (Целанові, який до війни протягом року студіював медицину у французькому місті Турі, було доручено піклуватися про радянських воїнів з пораненнями голови або контузіями)²⁵. Згадку про це відрядження («командировка») до Києва знаходимо, між іншим, у листі від 1-го липня 1944 р. до Еріха Айнгорна, який на той час був евакуйований у киргизьке місто Ош²⁶. В цьому листі Целан уперше називає місце загибелі своїх батьків: «Краснополька на Бузі». Але, очевидно, це була недостовірна інформація, позаяк згодом, у посмертно опублікованому вірші «Вовча ягода», читаємо:

*Далеко, в Михайлівці,
в Гайсині,
на Україні, де
вони вбили мені батька й матір: що
квітувало там, що
квітне там?²⁷*

У «Близькості могил» у контрастуючому протистоянні знову постають ідилічні картини українського Поділля з його типовими архаїчними рисами і глибокий, непогамовний синівський біль за втраченою улюбленою матері:

*Чи знає ще хвиля Південного Бугу,
яку тобі, мамо, чинили наругу?*

*Чи відають ще вітряки серед поля,
як серце твоє знемагало від болю?*

*Чи ж ні осокір, ні верба неспроможні
розвіять твій сум, твої думи тривожні?*

*Чи з посохом квітнучим ходить ще Бог
між пагорбів світлих і темних відрог?*

*Чи стерпиш, матусю, як в давні роки
Ці тихі, німецькі, болючі рядки?²⁸*

Продуктивний зв'язок з різними слов'янськими елементами відбувається в Целана також у мовній сфері на рівні лінгвістичної інтерференції — приблизно так, як це, скажімо, має місце в його єдиній прозовій спробі під назвою «Розмова в горах», де свідомо використовуються морфологічні та синтаксичні форми, запозичені з ідишу. Плодотворний вплив слов'янських мов дослідники творчості Целана вбачають у специфічному застосуванні прийменників та префіксів, а також у частих пропусках дієслова-зв'язки, яка, як правило, відсутня в російській та українській мовах, та заміні її дефісом або двокрапкою²⁹, що можна легко проілюструвати численними прикладами.

Широкий спектр зацікавленості сферою «кириличного» відкриває також бібліотека Целана, в якій представлено вражаюче велику, як на західного поета, кількість русистики (понад 500 назв, що становить приблизно одну десяту частину всього книжкового фонду, де репрезентовано літературні, історичні та філософські твори 85 авторів). Критичний огляд, ба навіть простий перелік цих джерел вивів би нас далеко за рамки даного дослідження. Тут я хотів би лише вказати на чудово виданий і ґрунтовно прокоментований каталог російської бібліотеки Целана, підготовлений Крістіною Іванович (1996)³⁰ і підкреслити, що в ньому описано також децицію україністики: три-

мовне видання «Пісні про Ігорів похід» (старослов'янською, російською та німецькою мовами), статтю з газети «Die Welt» від 6-го квітня 1965 р. про Т.Г.Шевченка, низку книг видатного українського літературознавця Д.Чижевського про слов'янську літературу та культуру (кн. «Anfänge des russischen Futurismus», Wiesbaden, 1963 — з дарчим надписом автора), 9 збірок лірики й прози письменниці української діаспори Емми Андіївської (майже всі з авторськими посьвятами), з якою Целан листувався і вірші якої мав намір перекласти.

На завершення ще декілька слів про рецепцію творчості Целана в колишньому Радянському Союзі, а також у сучасних Російській Федерації та в Україні.

Перша згадка імені Целана на радянських теренах припадає, настільки мені відомо, на 1971 р. Це була рецензія Є.Мнацаканової на поетичні збірки «Переведення подиху» та «Нитяні сонця» в інформаційному збірнику «Современная художественная литература за рубежом»³¹. Вперше поезії Целана в російських перекладах Є.Вітковського, В.Топорова, О.Паріна, Г.Ратгауза та В.Купріянова були опубліковані в 1974 р. у московському часописі «Иностранная литература», де їм передувало коротке, але змістовне вступне слово С.Апта³². З тих пір вірші Целана багатократно з'являлися у різних поетичних антологіях: «Из современной австрийской поэзии»³³, Золотое сечение: Австрийская поэзия XIX—XX веков в русских переводах»³⁴, «Лира семи городов»³⁵ та ін., однак перше «автономне» російськомовне видання вибраних поезій Целана у перекладах М.Білорусця вийшло тільки в 1998 р., причому не в Росії, а на Україні³⁶.

Що стосується радянського академічного літературознавства, то в 1980 р. у томі «История литературы ФРГ», випущеному московським видавництвом «Наука», з'явилася оглядова аналітична стаття О.Гугніна, де творчість Целана розглядалася в контексті розвитку повоєнної західнонімецької лірики³⁷. В 1989 р. у Московському педагогічному інституті була захищена дисертація В.Никифорова «Поэтика раннего творчества Пауля Целана» — єдине в радянському літературознавстві масштабне дослідження про творчість поета. Як випливає вже з самої назви, основна увага дослідника була зосереджена на аналізі ранніх збірок — «Пісок із урн» (1948), «Мак і пам'ять» (1952) та «Від порога до порога» (1955), де його цікавили такі аспекти, як світоглядна специфіка «поезії після Освенціма», її тематичні й жанрові домінанти («панелегізація» поетичного мислення), проблеми літературних традицій (Гельдерлін, Кафка, Мандельштам), просторова, часова і кольорова символіка тощо.

В українську свідомість Целан вперше увійшов у 1978 р., після того як київський журнал іноземної літератури «Всесвіт» опублікував велику добірку його віршів у перекладах М.Бажана, М.Фішбейна, Л.Череватенка та М.Білорусця з ґрунтовною статтею М.Новикової «Контекст пам'яті»³⁸. На початку 80-х років М.Фішбейн, який на той час проживав уже в Мюнхені, написав щемливо-ностальгійне есе «Повернення до Меридіана», в якому розповів про важливі біографічні віхи Целана, пов'язані з Буковиною і рідними Чернівцями³⁹. Трохи згодом, в 1993 р., у чернівецькому видавництві «Прут» вийшла двомовна книга вибраного П.Целана з передмовою і в перекладах П.Рихла⁴⁰. Йому ж належить стаття «Пісні потойбіч людей: Поезія і доля Пауля Целана», вміщена 1997 р. в київському часописі «ArtLine», яка супроводжується перекладами дванадцяти поезій⁴¹, та розвідка «Фуга смерті» Пауля Целана у слов'янських перекладах», до якої примикає також велика поетична добірка під назвою «Ці тихі, німецькі, болючі рядки...»: Рання поезія Пауля Целана», що налічує 29 віршів⁴². Подальші українські інтерпретації творчого доробку поета, здійснені М.Орестом⁴³, В.Стусом⁴⁴, М.Фішбейном⁴⁵, Т.Гаврилівим⁴⁶, П.Рихлом⁴⁷ та ін., з'явилися в останні роки в різних українських часописах та поетичних збірниках. Безперечно, що тут є свої здобутки і втрати, однак їх серйозне осмислення і критична оцінка потребують спеціального дослідження.

Освоєння поетичної спадщини Целана східнослов'янськими культурами перебуває сьогодні на стадії піднесення, але ми стоїмо лише на порозі даного процесу. Виходячи з того, що популярність поета, як і його вплив на розвиток сучасної лірики Заходу, невпинно зростають, неважко передбачити, що справжнє відкриття Целана у нас ще попереду.

---

¹ Felstiner John. Paul Celan: Eine Biographie. Munchen: Verlag C.H.Beck, 1997, S.183.

² «Fremde Nahe»: Celan als Übersetzer: Eine Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs in Verbindung mit dem Präsidiatdepartement der Stadt Zurich im Schiller-Nationalmuseum Marbach am Neckar und im Stadthaus Zurich/ Ausstellung und Katalog: Axel Gellhaus u.a. — Marbach am Neckar: Deutsche Schillergesellschaft, 1997, S. 353.

³ Olschner Leonard Moore. Der feste Buchstab: Erläuterungen zu Paul Celans Gedichtübertragungen. — Gottingen/Zurich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985, S.48.

⁴ Celan Paul. Gesammelte Werke in fünf Banden. — Erster Band: Gedichte I.

- Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1992, S.288. — Тут і далі поетичні переклади — автора статті.
- ⁵ Olschner, S.206.
- ⁶ Celan Paul. Gesammelte Werke in fünf Banden. — Erster Band, S.288.
- ⁷ Felstiner, S.242.
- ⁸ Olschner, S.208.
- ⁹ «Fremde Nahe», S. 333—334.
- ¹⁰ Chalfen Israel. Paul Celan: Eine Biographie seiner Jugend. — Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1983, S.100.
- ¹¹ Idem, S.93.
- ¹² Idem, S.96.
- ¹³ Idem, S.56.
- ¹⁴ Rychlo Peter. Neue Angaben zu Paul Celans Gymnasialjahren aus dem Czernowitzer Bezirksarchiv. In: Corbea Andrei/Astner Michael (Hrsg.). Kulturlandschaft Bukowina: Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918. — Iasi: Editura Universitatii «Alexandru Ioan Cuza», 1990, S. 209.
- ¹⁵ Chalfen, S. 56.
- ¹⁶ Целан Пауль. Меридіан серця: Поезії / Німецькою та українською мовами. — Переклад, вступна стаття «Мак забуття і полин пам'яті» Петра Рихла. Переднє слово Семена Цидельковського. — Чернівці: Прут, 1993 — Див.копію анкети на вкладці.
- ¹⁷ Chalfen, S.139.
- ¹⁸ Olschner, S. 44.
- ¹⁹ Idem.
- ²⁰ Dmitrieva-Einhorn Marina. Wo ich mit meinen Gedanken bin: Unbekannte Briefe Paul Celans an Erich Einhorn — In: Die Zeit, Nr. 44 v. 27. Oktober 1995, S. 63.
- ²¹ Idem.
- ²² Felstiner, S.243.
- ²³ Janz Marlies. Vom Engagement absoluter Poesie: Zur Lyrik und Asthetik Paul Celans. — Frankfurt am Main: Syndikat, 1976; S.37.
- ²⁴ Olschner, S. 150.
- ²⁵ Felstiner, 375.
- ²⁶ Dmitrieva-Einhorn, S. 63.
- ²⁷ Celan Paul. Die Gedichte aus dem Nachlaß/Hrsg. von Bertrand Badiou, Jean-Claude Rambach und Barbara Wiedemann. — Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997, S.36.
- ²⁸ Celan Paul. Das Frühwerk / Hrsg. von Barbara Wiedemann. — Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, S. 136.
- ²⁹ Olschner, S. 48.
- ³⁰ «Kyrillisches, Freunde, auch das...»: Die russische Bibliothek Paul Celans im Deutschen Literaturarchiv Marbach. Aufgezeichnet, beschrieben und kom-

mentiert von Christine Ivanovic. — Marbach am Neckar: Deutsche Schillergesellschaft, 1996. Див. бібліографію, в цьому числі «Духа і Літери».

³¹ Мнацаканова Е. /Рец./ Пауль Целан. Переводя дыхание. Пауль Целан. Нити солнца. // Современная художественная литература за рубежом: Информационный сборник (Москва), 1971, № 2.

³² Иностранная литература (Москва), 1974, № 5, с. 103—104.

³³ Из современной австрийской поэзии: Сборник. Теодор Крамер. Гуго Гупперт. Эрих Фрид. Пауль Целан. Ингеборг Бахман/Составитель Л.Гинзбург. Предисловие Е.Витковского. — Москва: Прогресс, 1975.

³⁴ Золотое сечение: Австрийская поэзия XIX—XX веков в русских переводах / Составители В.В. Вебер и Д.С. Давлианидзе. — Москва: Радуга, 1988.

³⁵ Лира семи городов: Стихи/Составление В.Вебера и Е.Витковского. Вступ. статья и справки об авторах В.Вебера. — Москва: Худож. лит., 1992.

³⁶ Целан Пауль. Стихотворения/Перевод с нем., составление и примечания Марка Белорусца. Послесловие Г.Айги. — Киев: Гамаюн, 1998.

³⁷ Гугнин Александр. Пути западногерманской поэзии//История литературы ФРГ/Отв. редактор И.М.Фрадкин. — Москва: Наука, 1980, с. 405—410.

³⁸ Всесвіт, 1978, № 6, с. 95—104, 175—180.

³⁹ Фішбейн Мойсей. Апокриф: Поезії. Переклади. Проза. — Київ: Довіра, 1966, с. 191—199.

⁴⁰ Целан. Пауль. Меридіан серця. Поезії. — Чернівці: Прут, 1993.

⁴¹ ArtLine (Київ). — 1997, № 4, с. 52—55.

⁴² Вікно у світ: Зарубіжна література: Наукові дослідження, історія, методика викладання. 1998, № 2: Австрійська література: Наукові дослідження, с. 128—140.

⁴³ Орест Михайло. Держава слова: Вірші та переклади. — Київ: Основи, 1995, с. 416.

⁴⁴ Стус Василь. Твори у чотирьох томах, шести книгах. — Том 5 (додатковий): Переклади: Поезія, проза, драматичні твори. — Львів: Просвіта, 1998, с. 99—108.

⁴⁵ Фішбейн Мойсей. Апокриф, с. 105—119.

⁴⁶ Вино самотніх: Десять німецьких поетів у перекладах Тимофія Гаврилів/Перевал (Івано-Франківськ). — 1995, № 1 (10), с. 103—104.

⁴⁷ Целан Пауль. Промова з приводу одержання літературної премії вільного ганзейського міста Бремена / Переклад Яни Свердлюк. — Розмова в горах. — Відблиски / Переклад Петра Рихла // ТЕРАКТ: Авангардовий літературно-візійний альманах. — Львів: Барви, 1994, С. 87—92; Целан Пауль. Стретта / Переклад Петра Рихла // Буковинський журнал (Чернівці), 1995, № 3—4, с. 59—63.